

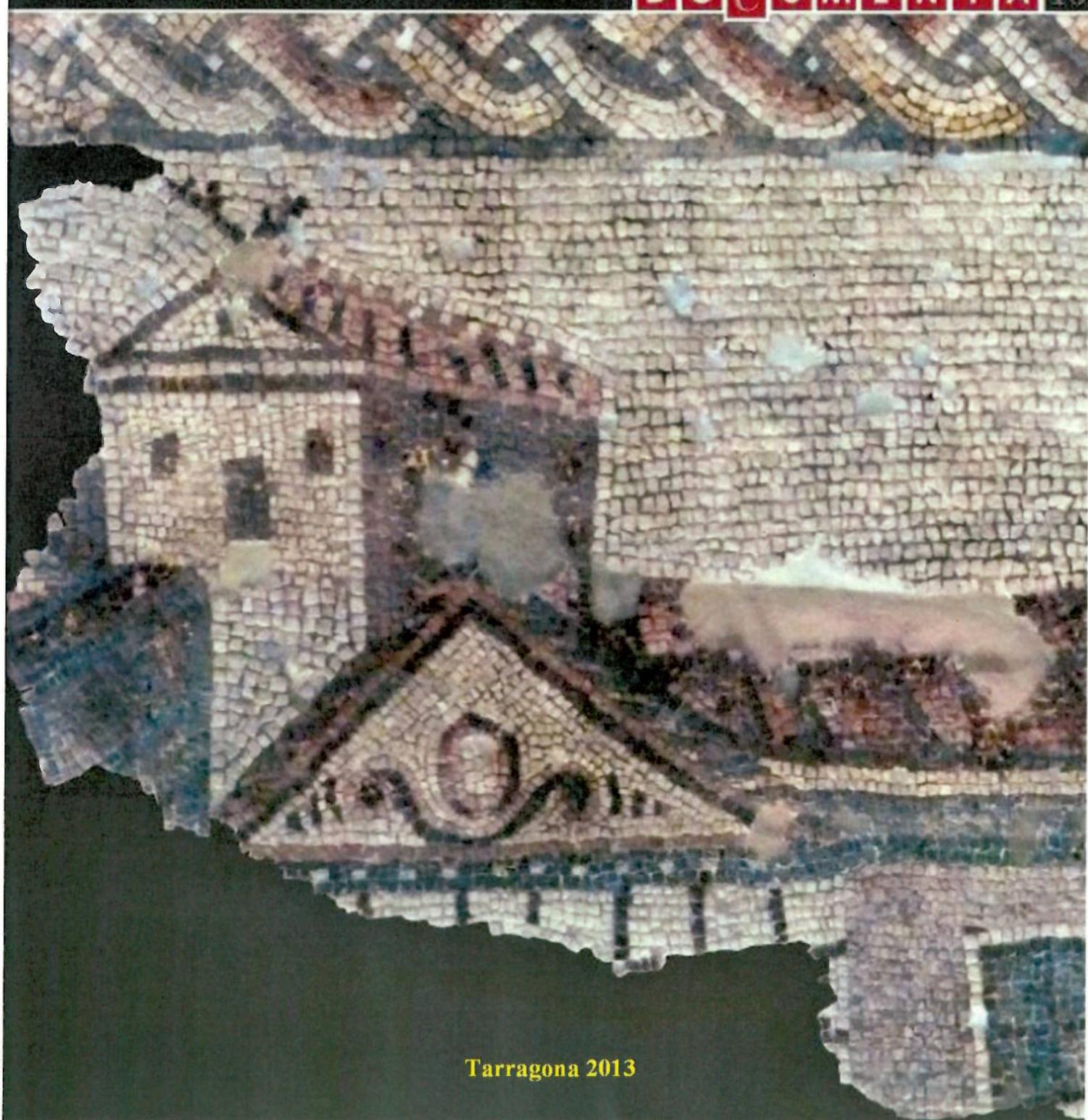
Ager Tarragonensis 5

Actes del Simposi internacional

Marta Prevosti, Jordi López Vilar i Josep Guitart i Duran (editors)

Institut Català d'Arqueologia Clàssica

DOCUMENTA 16

Tarragona 2013

UN SKYPHOS DE TERRA SIGILLATA ITÀLICA DE MONTEROLS

Joan Francesc Clariana i Roig

Resum

Estudi d'una peça de *terra sigillata* itàlica trobada al jaciment de Monterols (Reus) que per la seva singularitat mereix un estudi detallat. Es tracta d'un *skyphos* Dragendorff i Watzinger (1948), forma VII, especialment ben conservat, amb una decoració en què s'han identificat vuit punxons, atribuïble al taller dels *Annii*, datable entre el 15 aC i el 15 dC.

Paraules clau: *Sigillata* itàlica, *skyphos*, *Annii*.

AN ITALIC SIGILLATA SKYPHOS FROM MONTEROLS

Abstract

The study of a piece of Italic *terra sigillata* found at the site of Monterols (Reus), which for its uniqueness deserves a detailed study. It is a particularly well preserved Dragendorff-Watzinger (1948) VII *skyphos* decorated with eight identified punches, attributed to the workshop of *Annii* and dated to between 15 BC and 15 AD.

Keywords: Italic *terra sigillata*, *skyphos*, *Annii*.

No són gaire freqüents les peces de *terra sigillata* itàlica decorades que es troben en les vil·les romanes de les nostres contrades, possiblement el fet que corresponguin a un moment en què el model d'establiment romà es va consolidant n'és un dels factors. A més, també hem de tenir en compte que, per diverses raons, és molt més abundant la presència de peces lligades, possiblement a causa de la utilitat més gran en usos habituals que devien tenir i del seu preu inferior de mercat.

La peça que presentem en aquestes jornades, com podeu veure, consisteix en un fragment de vora d'un *skyphos* en el qual, gràcies al seu bon estat de conservació i a la superfície que podem copsar de la decoració, es pot entreveure la seva disposició decorativa. Morfològicament podem classificar-la dins la tipologia de Dragendorff i Watzinger (1948), forma VII. Actualment està exposada en el Museu Comarcal Salvador Vilaseca de Reus¹ i prové del jaciment d'època romana de Monterols (núm. d'inventari 3.106).

Pel que fa a les dades del intrínseques del jaciment i resta de material que se'n coneix, ens remetem al corresponent apartat referent a Monterols en els volums *Ager Tarragonensis* 2 (Járegaa i Abela 2010) i *Ager Tarragonensis* 6, en curs d'edició (jaciment núm. 91).

Sobre la descripció de la peça, veiem que aquesta presenta un vernís força uniforme, poc brillant, de color vermell venecià o vermell fosc, corresponent als colors núm. S-15 i S-17 de la taula de Cailleux; l'argila de color marró molt pàlid, tirant a ocre, correspon aproximadament al núm. M-67 també de Cailleux.

Quant a la decoració que es copsa en el fragment, en el cos central hi observem les restes d'una ornamentació vegetal composta de grans fulles expandides cap a ambdós costats. De l'extrem superior d'aquestes últimes en surten dues tiges que dibuixen una voluta que finalitza amb el remat d'una roseta de fulles allargassades i dobles. En la faixa superior s'hi observa una sanefa emmarcada per perletes en la zona alta i amb *trattini manoscriti* a la zona inferior. El motiu central d'aquesta faixa correspon a una decoració arrissada en sinistrogir, a base de línies configurades en forma de volutes que conflueixen amb rosetes dentades com a element més destacat. Es conserva molt poc la decoració superior del palsador. No obstant això, podem veure en l'extrem dret una voluta en relleu, de les dues que devia tenir cada nansa. Un altre detall força destacat en aquesta peça és la màscara de silè, en relleu aplicat, que ens indica l'atrencament de la base de la nansa a semblança d'algunes peces de la torèutica.

Presenta un total de vuit punxons o elements decoratius que passem a descriure tot seguit.

Màscara de silè barbada, aplicada a la base de la nansa (A). És un punxó característic dels *Anni*. El trobem a la classificació de Porten 2004 (vol. II, lám. 165, mMfr 20a). La particularitat que presenta aquí està en el fet que s'hagi utilitzat com a relleu aplicat i no com un element decoratiu integrat dins el motlle del vas, que és com apareix més sovint. Paral·lels: Porten 2004, vol. I, p. 303; vol. II, lám. 165, mMfr 20a; Brown 1968, lám. XVII, núm. 73 i 74; Bulas 1931, lám. 53, 14.

Roseta de fulles allargassades on s'alternen fulles dobles i simples (B). L'únic paral·lel que hem localitzat d'aquest punxó es conserva en la col·lecció Pisani Dosi de Milà que Stenico no va arribar a atribuir a cap terrissaire en concret. No obstant això, va suggerir la semblança amb algunes de les rosetes que es veuen en la producció del terrissaire *Rasinus* (Stenico 1956, p. 461, núm. 189).

Roseta de cercles concèntrics i dentada (C). Presenta certa semblança amb les rosetes emprades pel terrissaire *P. Cornelius* (Porten 2004, vol. II, lám. 120, núm. 15 a 17), però també la trobem en el repertori dels *Anni* (Porten 2004, vol. II, lám. 101, núm. 13, d'*Anni*).

Tija vegetal estilitzada (D). És pròxima a la que veiem a Dragendorff i Watzinger 1948 (p. 149, fig. 21), en una peça signada per C·ANNI.

Gran fulla vegetal (E). Podria ser com la de Porten 2004 (vol. II, lám. 104, 68), de *L. Annius*, però no s'acaba de veure prou clar a causa de la fragmentació que presenta en la peça de Monterols. També la podem posar en paral·lel amb la que apareix en la peça núm. 93 de la col·lecció Pisani Dosi de Milà (Stenico 1956, p. 441, núm. 93), la qual conserva restes de la signatura: [PANTAGHAT]VS C·ANNI (Stenico 1956, p. 444, núm. 93; p. 461, núm. 14).

Voluta que acompaña la roseta dentada (F). Veiem volutes semblants, però amb roseta diferent, a Porten 2009a (lám. 102, 27).

Sanefa de perletes soles (G). La trobem en diverses peces dels *Anni* (Porten 2009a, lám. 106, Komb. An 8, signada: PANTAGATHUS C·ANNI).

Sanefa de «trattini manoscritti» (H). A part d'altres terrissaires, també era emprat pels *Anni* (Porten 2009a, p. 105, Komb An 1; p. 105, Komb An 49; p. 106, Komb An 5, aquesta darrera signada per C. Anni, i p. 108 Komb An 14).

Voluta en relleu a l'extrem lateral del palsador de la nansa (I). És pròxima al paral·lel que publica Stenico (1966, lám. 21, núm. 58), provenint de Santa Maria in Gradi d'Arezzo, lloc on es coneix que hi havia els tallers de *Perennius* i de *Rasinus*. També presenta certa semblança amb els publicats per Dragendorff i Watzinger 1948 (lám. 42, núm. 654 i 655).

1. Aprofito per fer constar el meu agraiament als amics: a Ramon Járegaa per haver-me facilitat la notícia d'aquesta peça en el Museu Comarcal Salvador Vilaseca de Reus, així com pel dibuix original del perfil del vas; a Marta Prevosti, pel seu ajut en la traducció de l'alemany dels corresponents apartats de les obres de Porten Palange, i a Loïc Buffat, per l'excel·lent fotografia que il·lustra aquesta comunicació.

FIGURA 1. Vas de Monterols. Foto: Loïc Buffat.

FIGURA 2. Detall de la roseta del vas de Monterols. Foto: J. E. Clariana.

Consideracions

Sobre els punxons que componen la decoració, sembla podem atribuir amb força certesa la filiació de la màscara del silè barbat, tot i que aquí se'ns presenta com un relleu aplicat. El segon punxó més característic d'aquesta peça és el de la roseta de fulles allargassades on s'alternen fulles dobles i simples. Aquest darrer punxó, com dèiem abans, tan sols l'hem trobat en una peça conservada en la col·lecció Pisani-Dossi de Milà. Allà el veiem combinat amb altres punxons, com ara uns elements cònics que representen la meta d'un circ romà i un fragment d'un altre on es veuen les cames davanteres i el cap d'un cavall en cursa vers la dreta, així com un element circular semblant a una roseta amb incisions radials. Stenico (1956) ens diu, pel que fa a la meta, que és força semblant a la que publiquen Dragendorff i Watzinger (1948, làm. 31, 487), atribuïble a *Annius*. En canvi, el cavall és similar a un d'atribuït al terrissaire *C. Tellius*² (Dragendorff i Watzinger 1948, làm. 31, 498; cf. Porten 2004, vol. II, làm. 161, Komb. Tel 2a i 2b). A la roseta, com ja hem esmentat abans, s'hi veu certa semblança amb alguns punxons de *Rasinius*, però sense pronunciar-se específicament per cap terrissaire (Stenico 1956, 462, nota 216). La comparació amb aquesta peça de Milà pot reforçar l'atribució de la peça de Monterols als *Anni*. Observem, a més, en el fragment milanès, la presència del punxó que representa la meta, que és similar al que veiem en una peça de l'Ashmolean Museum, també atribuïda als *Anni*, on, així mateix, veiem el carro conduït per la Victòria alada (Brown 1968, làm. XVII, 68; cf. Porten 2004, làm. 109, 19a i 19 b).

Per tant, podem veure com a partir de les dades obtingudes en l'anàlisi dels punxons és possible, o gairebé, assegurar que tant la peça de Monterols, de l'*ager Tarraconensis*, com la conservada a la col·lecció Pisani-Dossi de Milà (Itàlia) són atribuïbles als *Anni*,³ tot i que en cap de les dues no es conserva la marca del terrissaire en la decoració del vas.

Per altra banda, esbrinar si corresponen a la producció de *Gaius* o de *Lucius* ja resulta més difícil, ja que els experts en *terra sigillata* itàlica decorada que han intentat establir uns criteris orientadors no es posen d'acord. Així, veiem com Stenico destacava, com a trets identificadors de les peces signades, sobretot, per *Lucius Annius*:

2. No ens ha d'estranyar que punxons dels *Anni* fossin emprats també per *Tellius*. Porten considera que aquest terrissaire devia succeir *Lucius Annius*: «La fabbrica di C. Tellius, attivo a Ponte a Buriano, fu attiva, pare, dalla fine del primo decennio d.C. fino al 30 circa; è significativo che sul Reno non sia presente suo materiale. Tra questa officina e quella degli *Anni* intercorre uno stretto rapporto, tanto che alcuni studiosi hanno ipotizzato che C. Tellius abbia acquisito l'officina di Lucius Annius; anche i nomi di alcuni lavoranti sono comuni a entrambe le manifatture; in realtà, alcuni cicli sono del tutto simili tra loro e sono ora correttamente attribuiti solo in ragione dei motivi secondari» (Porten 2009b, 213). Sobre la mateixa qüestió, cf. Paturzo 1996, 167, i Clariana 2005, 156.

3. Es coneix que els *Anni* havien tingut la seva seu a Arezzo mateix: «[...] zona fra il teatro Petrarca e la chiesa di S. Francesco ad Arezzo» (Stenico 1967, 61).

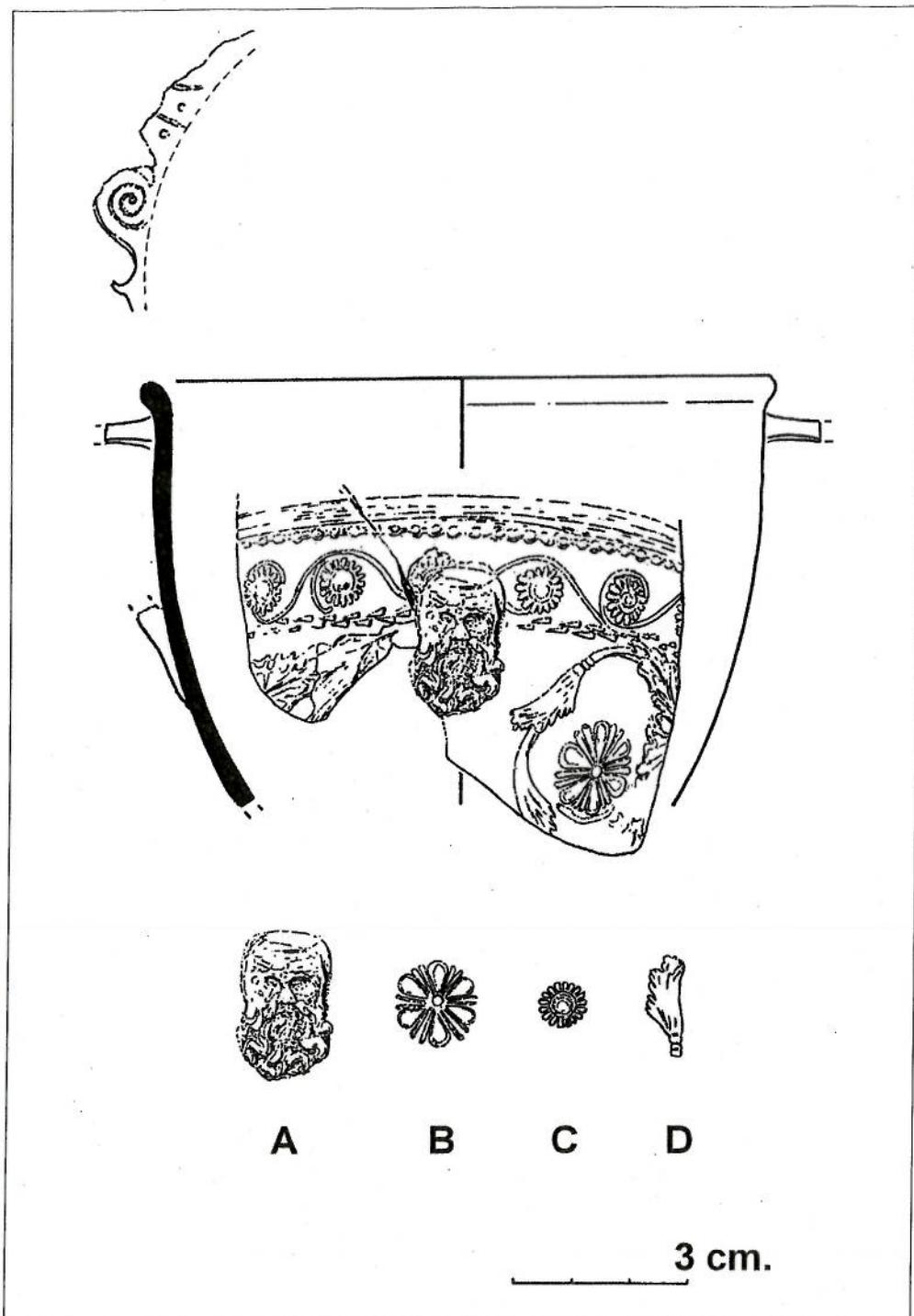

FIGURA 3. Vas de Monterols amb distribució dels punxons. Dibuix: J. F. Clariana.

«Più vasto è il repertorio certamente anniano facente parte della produzione di carattere ornamentale e decorativo, che, però, è firmata soprattutto da L.A.; in genere si tratta di prodotti di buon livello tecnico: particolarmente notevoli sono la sottigliezza delle pareti e la minuzia dei particolari nella produzione di bicchieri decorati con composizioni vegetali nelle quali si inseriscono figurine d'animali e d'oggetti che sono vere miniature» (Stenico 1967, p. 61).

En canvi, Porten Palange, referint-se a *Gaius Annus*, indica que:

«Nella produzione di C. Annus sono degni d'essere menzionati i fregi, che si svolgono sotto l'orlo: ghirlande di fiori, foglie e frutti realizzati con estrema finezza. Raffinatissima è pure la produzione ornamentale, in cui foglie e palmete sono accompagnate da maschere» (Porten 2009b, p. 213).

Aquesta discordança a l'hora de poder esbrinar quin dels dos *Annii* hauria estat l'autor de la peça de Monterols fa que de retruc tampoc puguem arribar a una precisió cronològica més gran d'aquesta, tot i que hi ha certa coincidència de criteris (cf. Stenico 1967,

FIGURA 4. Fragment de la col·lecció Pisani-Dossi de Milà.
Foto: Stenico (1956, 461, núm. 189).

61) que indiquen com la producció de *Gaius Annius* era quelcom més antiga que la de *Lucius Annius*: «Ich halte eine Datierung der Werkstatt des C. Annius ab ca. 20/15 v. Chr. für angemessen, das Ende der Produktion des L. Annius um ca. 10/20 n. Chr.» (Porten 2009a, 225). No obstant això, per a aquesta peça ens veiem obligats a suposar una forquilla cronològica que podria abastar uns trenta anys (entre el 15 aC i el 15 dC, aproximadament).

Bibliografia

- BROWN, A. C. 1968: *Catalogue of Italian Terra-Sigillata in the Ashmolean Museum*. Oxford.
- BULAS, K. 1931: *Corpus Vasorum Antiquorum: Pologne - Golouchow Musée Czartoryski (Pologne 1)*, Varsòvia.
- CAILLEUX, A. (s. a.): *Notice sur le code des couleurs des sols*, París.
- CLARIANA, J. F. 2005: «Terra Sigillata Itàlica decorada del Museu de Mataró», *Laietania* 16, Mataró, 153-161.
- DRAGENDORFF, H. 1895: «Terra sigillata. Ein Beitrag zur Geschichte der griechischen und römischen Keramik», *Jahrbücher des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinlande*, XCVI, I-VII, 18-140, lám. I-VI, Bonn.
- DRAGENDORFF, H.; WATZINGER, C. 1948: *Arretinische Reliefkeramik*, Reutlingen.
- ETTLINGER, E. et al. 1990: *Conspectus Formarum Terrae Sigillatae italic modo confectae*, Bonn.
- FABRONI, A. 1841: *Storia degli antichi vasi fittili aretini*, Arezzo.
- GAMURRINI, G. F. 1859: *Le iscrizioni degli antichi vasi fittili aretini*, Roma.
- JÁRREGA, R.; ABELA, J. 2010: «Producció i importació de ceràmiques a l'ager Tarragonensis. Una aproximació a l'economia del Camp de Tarragona en època romana», a: PREVOSTI, M.; GUITART, J. (ed.), *Ager Tarragonensis 2. El poblament / The Population*, Document 16, Institut d'Estudis Catalans, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, 141-207.
- OXE, A.; COMFORT, H.; KENRICK, Ph. 2000: *Corpus Vasorum Arretinorum*, 2a ed., Bonn.
- PALLARÉS, F. 1963: «Vasi firmati e vasi attribuiti nella terra sigillata aretina decorata». *Rivista di Studi Liguri* XXIX, Bordighera, 1-4.
- PATURZO, F. 1996: *Arretina Vasa. La ceramica aretina da mensa in età romana*, Cortona.
- PORTEN PALANGE, F. P. 1990: «Addenda ai repertori delle officine aretine degli Annii e di Cn. Ateius». *Quaderni Ticinesi di Numismatica e Antichità Classiche* XIX, 215 s.
- 2004: *Katalog der punzenmotive in der arretinischen Reliefkeramik*, Mainz.
  - 2009a: *Die Werkstätten der arretinischen Reliefkeramik*, Mainz.
  - 2009b: «La ceramica aretina». a: CAMPOREALE, G.; FIRPO, G. (dir.), *Arezzo nell'Antichità*, Roma, 205-215.
- STENICO, A. 1956: «Ceramica aretina a rilievo della Coll. Pisani-Dossi del Museo di Milano». *Studi in onore di Aristide Calderini e Roberto Paribeni*, vol. III, Milà, 413-464.
- 1960: *Revisione critica delle pubblicazioni sulla ceramica arretina. Liste di attribuzioni del vasellame decorato con rilievi edito fotograficamente*, Milà.
  - 1966: *La Ceramica Arretina, II. Collezioni diverse, punzoni, modelli, calchi, ecc.* Milà.
  - 1967: «Fabricanti di vasi aretini», a: COMFORT, H.; DEL CHIARO, M. A.; PARIBENI, E.; STENICO, A., *Terra Sigillata. La ceramica a rilievo ellenistica e romana*, Roma, 59-71.
- VANNINI, A. 1988: *Museo Nazionale Romano. Le Ceramiche*, V, 2: *Matrici di ceramica aretina decorata*, Roma.